

УДК 028.5(091)

Алла Рубан,
старший науковий співробітник ДНПБ України
ім. В. О. Сухомлинського

Дитяче читання в освітньо-культурному вимірі*

Видатний український педагог, письменниця, теоретик і практик у галузі громадського дошкільного виховання кінця XIX — початку XX ст. Софія Федорівна Русова (1856—1940) особливого значення надавала книгам і піклувалась про їхнє видання не лише для дітей, а й для всього простого народу. Місце дитячої книги у творчій самостійній діяльності дитини С. Русова приділяла особливу увагу: "Книга — ось найголовніше поки що джерело освіти і морально-естетичного виховання. Через се першим обов'язком учителя є навчити своїх учнів, як ставитися до книжки, як використовувати найкраще се джерело так, щоб дитина навчилася читати свідомо, знаходити в книжці глибокий зміст..." — наголошувала вона в праці "Про колективне і групове читання" [24, с. 4].

Софія Федорівна пропонувала обов'язково ввести до шкільного курсу навчання "лекції для дітей", "години оповідань" або "години читання": "Треба намітити такий твір літературний, який діти-слухачі могли б зрозуміти... Треба так переказати художній твір, щоб він став перед дітьми в усій своїй силі й красі, щоб захопив їх і зробив моральне й естетичне враження. Користуватися для цього найкраще багатим фольклором свого й інших народів [23, с. 5]. С. Русова була переконана в тому, що учень набагато краще засвоє навчальний матеріал за умови самостійної роботи. Проте вчитель має з увагою ставитися до того, які книги дати дітям, щоб якнайкраще виховати їхній смак. У своїй праці "Нова школа" Софія Федорівна називає книги, які доречно рекомендувати дітям і вчителям для першого навчання грамоти. Серед них найкращими, на її думку, є "Граматка" та "Рідне слово" Бориса Грінченка, "Рідна школа" Спиридона Черкасенка та "Вінок" Олександра (справж. — Олександра Лотоцький) Білоусенка.

Педагог підкреслювала, що твори для дітей треба обирати ретельно й дуже обережно з урахуванням віку, місцевості, у якій вони мешкають і навчаються, з усвідомленням того, як ці твори впливатимуть на душу, почуття та розум дитини. Загальні ж вимоги до книги дуже прості: "...вона повинна бути цілком проста, зрозуміла, правдива з боку психологічного і життєвого, мусить мати художню красу [24, с. 5], з іншого боку, книга мусить задовольнити дитину.

Узагалі ж, питанням дитячого читання С. Русова присвятила низку робіт: "Украинские учебные и популярные издания", "Что читать по украинской истории и литературе?", "Що наша молодь читає", "Про колективне і групове читання", "В оборону казки", "Сказка и её роль в детской жизни", "Украинская детская литература", "Наша дитяча література", "Дещо про сучасну дитячу книжку", "Каталог книг

для детского чтения", "Українські дитячі книжки", "О необходимости малорусских книг", "Нова школа", "Народні читання і виклади", "Засоби поширення книжок", "Організація книгозбірень", "Библиотека народного учителя", "Народні бібліотеки й читальні в Чехії" та ін.

"Книга есть жизнь нашего времени. В ней все нуждаются — и старые, и молодые, и деловые, и ничего не делающие; дети — так же. Все дело в выборе книги для них, и мы первые согласны, что читать дурно выбранные книги для них и хуже, и вреднее, чем ничего не читать", — така думка видатного російського літературного критика й публіциста Віссаріона Григоровича Белінського (1811—1848) [2, с. 31]. Хоча і мало він писав про твори дитячої літератури, проте вплив його на неї був не меншим його впливу на літературу загалом. Погляди В. Белінського на дитяче читання й книги для дітей висвітлено в роботах Н. Тулупова та П. Шестакова "Белинский о воспитании и о книгах для детского чтения" [2] та І. Феоктистова "Свод мнений Белинского о детской литературе" [25].

Метою дитячих книжок, на думку В. Белінського, має бути розвиток даних дітям від природи елементів людського духу — розвиток почуття любові й відчуття нескінченного. Пряма і безпосередня дія таких книг має бути спрямована на емоції дітей, а не на їхній розум. Мова видань для юних читачів має відрізнятися чистотою й правильністю, бути "квітучою в самій простоті". Віссаріон Григорович висловлював переконання, що книги повинні входити до плану виховання як одна з важливих його сторін. Проте "нет ничего столь вредного и опасного, как неестественное и несвоевременное развитие духа. Дитя должно быть дитятею, но не юношею, не взрослым человеком. Первые впечатления сильны, — и плодом неразборчивого чтения будет преждевременная мечтательность, пустая и ложная идеальность, отвращение от бодрой и здоровой деятельности, склонность к таким чувствам и положениям в жизни, которые не свойственны детскому возрасту. Всему своя чередка. Неестественно и преждевременно развившиеся дети — нравственные уроды" [2, с. 32].

Однією із заслуг В. Белінського в галузі дитячого читання є те, що він подав чи не перший зразок списку творів літератури, придатних для читання дітям. Ось цей список: байки І. Крилова, "Юрій Милославський" М. Загоскіна, "Вісяний кисіль" В. Жуковського, "Казка про рибака і рибку" О. Пушкіна, його ж "Кавказький бранець" (не весь), уривки з "Руслана і Людмили" і "Полтави", деякі з невеликих віршів, російські народні билини, твори Ф. Купера, В. Скотта, М. Лермонтова та М. Гоголя. Критик не міг задовольнитися

* Закінчення. Поч. див.: Вісник Книжкової палати. — № 4. — С. 44—45.

існуючими в його час дитячими книгами. До деяких з них він ставився з почуттям глибокого обурення: "Бедные дети, — вигукує він, — сохрани вас Бог от оспы, кори и сочинений Беркена, Жанлис и Бульи". Поетичні казки Гофмана й живі казки дідуся Іринія (книги Одоєвського) цілком задовольняли його, деякі місця захоплювали, взагалі ж він вважав, що "за исключениями, слишком немногими и редкими, мы считаем вздорными и вредными не только наши русские книги для детей, но и их иностранные образцы" [2, с. 42, 64].

Незадовільний стан, на думку багатьох критиків, тогочасної дитячої літератури і її невідповідність високим завданням, поставленим перед нею, природно, приводила багатьох до питання, чи потрібні, чи корисні дитячі книги взагалі?

Зокрема, різним питанням, пов'язаним із дитячою літературою, багато статей присвятив І. Феоктистов. Велика частина із них була пізніше зібрана в книзі "К вопросу о детском чтении" [29]. Деякі з них увійшли до книги в переробленому вигляді. Феоктистов підходив до питання про значення читання в житті дитини особливим чином: він брав біографії талановитих людей (поетів, письменників, музикантів) і прагнув з'ясувати роль різних чинників виховання в їхньому житті та у формуванні їхніх характерів. Це дослідження привело його до переконання, що читання для цих дітей (талановитих) є всім: воно — їхня освіта і виховання, яким би не було невпорядкованим, на перший погляд, таке читання. З раннього віку — в деякого майже з дитинства — книга посідає чи не перше місце в житті, і якщо не сама книга, то казки, перекази, пісні тощо. Якщо у дітей розвивається пристрасть до читання, дорослі повинні примиритися з цією пристрастю, оскільки вона виходить із дійсно існуючої духовної потреби. Але вивчення того, що саме читали талановиті діти в дитинстві, змушує І. Феоктистова заперечувати необхідність дитячої літератури: "Нам нужна не детская, а общедоступная литература, которая содержала бы в себе все, что есть лучшего во всемирной литературе, куда должны войти и издания, знакомящие массу в популярном изложении с результатами современной науки. Все это и представит материал для детского чтения" [29, с. 81]. Цим положенням автор, наголосивши на тому, що дитяча література не потрібна, водночас вимагає для дітей вибраних творів і популярного викладу наукових відомостей. Щоправда, він вважає, що і матеріал, і виклад цих книг однаково придатні і для дітей, і для дорослих, які не здобули освіти (тобто для народу), але все-таки це є визнанням необхідності особливої літератури для дітей. Питання знову зводиться до того, що гарних книг у дитячій літературі нема, а в загальній є багато книг, доступних дітям.

На захист дитячої літератури десятьма роками пізніше виступив інший її теоретик і дитячий письменник Олександр Васильович Круглов (1852—1915). У книзі "Литература маленького народа" [10] він ставить те ж саме запитання — чи "потрібна дитяча література?". Виклавши думку із цього приводу Д. Писарева і В. Белінського, О. Круглов приходить до висновку, що думка про непотрібність дитячої літератури заснована на непорозумінні, яке виникає через те, що люди по-різному сприймають слова "дитяча література". Заперечувати потрібно погану і дурну дитячу літературу, а не всю. Брати матеріал, що є придатним для дітей, з літератури, написаної для дорослих, можна і потрібно, але його дуже мало. Для того, щоб збільшити кількість літератури для юних, удаються до переробок для дітей художніх творів, що аналогічне тому, якби тесляр або каменяр виправляв роботу скульптора. У кращому разі твори, написані для дорослих, доводиться скорочувати, щоб зробити в них все доступним дітям... Але чому ж поряд з такими скороченими творами письменників-художників не існують і книжки, напи-

саній для дітей, для юних читачів? Не кожен письменник, який пише добре для дорослих, може бути названий і дитячим письменником. Книжку для дітей потрібно писати так, щоб її зрозуміли юні читачі, й вона була цікавою і для них, і для дорослих. Треба писати для дітей тим, хто може писати, залишаючись художником, не роблячись фабрикантом, не вигадуючи життя по прописах — такою є думка О. Круглова.

У 70—80-ті рр. XIX ст. в Україні швидко розвивається рекомендаційна бібліографія. До неї виявляє цікавість місцева педагогічна громадськість. Розпочалися колективні бібліографічні роботи. Виникли спеціальні громадські організації, які рекомендували книги для масового читача. Так, у 1888 р. при Одеській комісії народних читань під керівництвом професором О. Кирпичнікова було створене рекомендаційне бюро "для подачи советов родителям и воспитателям в деле выбора книг для детского чтения применительно ко всякому возрасту" [9, с. 188].

Робота бюро була тісно пов'язана з продажем літератури при книжковому складі. У 1890 р. книжковий склад випустив перший рекомендаційний каталог книг для дітей молодшого, середнього і старшого віку "Обзор книг для детского чтения применительно ко всякому возрасту" [17], складений бюро за участю професорів О. Кирпичнікова і О. Косовського, а також викладачів місцевих навчальних закладів. До каталогу увійшло 196 назв видань останніх років для читання й на допомогу шкільному навчанню, згрупованих за трьома віковими категоріями читачів: молодшою (до 10 років), середньою (від 10 до 14 років) і старшою (більше 14 років).

Підставою для уведення творів у каталог були їхня моральність та естетичні позитивні якості, зверталася увага також на цікавість сюжету і викладу.

У галузі рекомендаційної бібліографії найплідніше працював гурток харківських учителів на чолі з Христиною Данилівною Алчевською (1841—1920), яка неабияку увагу приділяла позакласній роботі, насамперед позакласному читанню, розробила метод вивчення читацьких інтересів. У покажчику книг для народного й дитячого читання "Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения" (1884—1906) [30—32], укладеному нею разом з харківськими вчительками, в двох перших томах розміщено близько 2500 видань, що виходили протягом 1860—1880-х рр. До бібліографічного опису подавалися перекази змісту книг, відгуки читачів, записи бесід і спостережень, посилання на друковані рецензії, зауваження й висновки педагогів щодо оцінки й читацького призначення видань. У кінці кожного тому розміщувалися каталоги книг для комплектування "народно-шкільних" бібліотек на різні суми — від 10 до 100 і більше карбованців, а також алфавітні допоміжні покажчики авторів і назв. До кола читачів і народного читання увійшли твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, М. Некрасова, О. Островського, І. Тургенева, Л. Толстого, Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін., книги з історії й природознавства. У третьому томі розміщено розділ "Видання для народу українською мовою", в якому рекомендуються твори саме українських письменників, 300 найвідоміших українських пісень. Не лише цим виданням, а й усією своєю діяльністю педагог обстоювала любов до рідного слова, прагнула донести до учениць найкращі зразки української літератури XIX — початку XX ст.

Наприкінці 1890-х — на початку 1900-х рр. зростає випуск літератури для дітей. У галузі рекомендаційної бібліографії діяльно працюють товариства грамотності, а також земства. Так, у 1908 р. Педагогічне бюро Полтавського губерньського земства видало "Каталог книг для внеклассного чтения учеников начальных народных школ Полтавской губернии" [8], який містить книги, схвалені Міністерством народної освіти, внесені до каталогів, виданих Навчальним

комітетом раніше, і які значились у списках, надрукованих у журналах Міністерства за 1905—1907 рр.

На початок 1904 р. список покажчиків книг для дитячого читання і рекомендацій для укладання шкільних бібліотек перевищував три десятки. Тоді ж виходять друком перші довідкові видання з дитячої літератури, методичні рекомендації щодо дитячого читання. Огляди дитячої літератури починають вводити як самостійний предмет до програми вищих педагогічних навчальних закладів, їх викладали на літніх учительських курсах, а з 1910 р. — у додаткових класах при жіночих гімназіях Відомства закладів імператриці Марії. Поступово з'являються і спеціальні бібліотеки дитячих книг: М. Берднікової в Москві, Д. Доброї в Києві, дитяча бібліотека і читальня товариства сприяння початковій освіті в Пермі тощо.

У 1909 р. виходять дві книги з історії дитячої літератури: "Детская литература" В. Роднікова (Київ) [19] і "Детская литература" М. Чехова (Москва) [5], в яких зроблено спробу визначити напрями розвитку літератури для дітей, подано аналіз творчості окремих письменників. Ці роботи можна розглядати як перші наукові й навчальні видання, присвячені літературі для дітей.

Методист-філолог Микола Володимирович Чехов (1865—1947) відокремлював дитячу літературу не лише від загальної, а й від народної літератури, вибравши критерієм міру "наукової підготовки" читача. Призначення дитячої літератури, на його думку, — підготувати підрастаюче покоління за допомогою доступного й цікавого для нього матеріалу до читання і розуміння загальної літератури, вселити любов та звичку до читання. У підручнику М. Чехова більше половини тексту — аналіз теоретичних, організаційних і методичних проблем дитячого читання. Серед них — письменність і самостійність читання; шкільна бібліотека, її організація, роль вчителя в її діяльності; основні принципи відбору книг для дитячого читання; читання з дітьми в класі й керівництво самостійним читанням; колективне, групове читання та інші педагогічні проблеми, які мають велике значення для вчителя. "Детская литература" є спробою огляду дитячої літератури в її історичному розвитку і на сучасному етапі. Видання містить теоретичний розділ "Дитяча література та її завдання", додаток "Бібліографія з питань дитячої літератури та дитячого читання", складений Є. Корольковим, 107 цікавих ілюстрацій, портрети письменників і виразні фотокопії з малюнків до різних творів літератури.

Праця В. Роднікова, де подано досить детальний аналіз літератури XIX — початку XX ст., складається з чотирьох розділів, у яких розглядаються основні принципи та види дитячої літератури, найголовніші напрями в російській дитячій літературі (сентиментальний, народницький, романтичний, реально-художній, модерністський) та питання керування дитячим читанням. В. Родніков переконаний, що читання книг є справою корисною і важливою для дітей, але тільки тоді, коли воно не занадто різноманітне, а тому поверхнєве. Керівнику ж дитячого читання необхідно прагнути того, щоб керівництво читанням не пригнічувало самостійності дитини, потрібно привчати її до певного порядку і плану читання, а також розвивати звичку вдумливого ставлення до книг [19].

Василь Адамович Зеленко (1878—?) у 1918—1924 рр. — директор Петроградського інституту позашкільної освіти. У 1915 р. видав книгу "Руководительство детским чтением" [7], в якій трактує це поняття досить широко: це і відбір книг, організація дитячих бібліотек і читалень, залучення дітей до читання і задоволення їхніх читацьких потреб, це і керівництво читанням конкретної дитини або групи дітей. Автор розглядає керівництво читанням у сім'ї, школі, бібліотеці.

Важко назвати усі методичні рекомендації щодо дитячого читання, які випускалися на початку XX ст., найвідоміші: "Хорошие детские книги" (три випуски маленькими брошурками окремо для молодшого, середнього та старшого віку) М. Лемке [13—15], "Детская и народная литература" [11; 12] О. Лебедева, де подано систематизацію дитячого читання не лише за віком, а й за темами, "Спутник самообразования" (укладач — М. Чехов) [27]. Дуже популярною була "Справочная книжка по чтению детей всех возрастов" М. Соболева [26]. У довіднику перераховані книги і журнали, видані упродовж 1870—1903 рр. У цьому ж збірнику подано покажчик книг і статей з питань читання дітей, надрукованих із 1870 до 1903 рр., з їхнім коротким змістом.

Євген Олександрович Єлачич (1880, Київ — 1945, Белград) більшу частину свого життя присвятив питанням дитячого читання, моралі та виховання нового покоління. Минуло більше 100 років з часу випуску його численних книг для дітей з природознавства, його статей на теми користі читання тих чи інших жанрів літератури для дітей, а проблеми, порушені автором, залишилися і навіть, можливо, ще більше окреслилися: діти стали менше читати, дорослі не замислюються про якість читання.

У 1911—1917 рр. Є. Єлачич редагував критико-бібліографічний журнал "Что и как читать детям?". Саме в ці роки опубліковано ряд його статей, що склали згодом книгу "Сборник статей по вопросам детского чтения" (СПб., 1914) [6]. Суть статей — висловити погляд автора на виховання і дитяче читання. Слідом за В. Белінським, І. Феоктистовим та В. Родніковим Є. Єлачич стверджує, що, незважаючи на велике значення книги, нею не варто зловживати, інакше діти привчаться на все дивитися очима книги, у них не розвиватиметься самодіяльність, особиста творча робота, власне критичне ставлення: "...ребенка, страдающего многочтением, надо прежде всего начать учить читать, потому что проглатывать страницу за страницей, не отдавая себе должного критического отчета в прочитанном и не извлекая из книги того, что она может дать, — это еще не значит уметь читать" [6, с. 11]. Книга, на думку автора, не повинна бути заняттям для проведення часу, її читання має бути серйозною справою, а маленьким дітям краще зовсім не читати: "Строго говоря, только лет с 10—11 можно начинать настоящее чтение, но, конечно, и то в меру, с разбором, с должной основательностью" [6, с. 11]. Що стосується дитячої книги, то в ній повинна бути правда, а коли вигадка, то справді художня, доступна для віку дитини: "В природе досить правды, щоб нею самою зацікавити дітей, викликати увагу й самостійний дитячий досвід... Не всіляка казка добра задля усякого дитячого зросту, що усе занадто фантастичне в казках треба обминати..." [22, с. 33—35]. Багато дорікав Є. Єлачич М. Рубакіну за помилки, які він помічав у його популярних книгах.

Із 1898 до 1908 р. "Батьківський гурток", що діяв при Педагогічному музеї військово-навчальних закладів у Санкт-Петербурзі, видавав "Енциклопедію семейного воспитания и обучения". Зміст випусків енциклопедії був різноманітним, у низці педагогічних питань особливо наголошувалося на проблемі естетичного виховання дітей. Для нас особливий інтерес являє її 57-й випуск, в якому вміщено роботу видатних російських і радянських педагогів Єлизавети Іванівни (1867—1943) й Лідії Іванівни (1868—1938) Тихеевих "О чтении детей" [28]. У ній автори детально викладають свої погляди на читання як фактор розвитку дитини, ставлять перед батьками завдання виховання пошани до книги з малих років, розглядають значення ілюстрацій дитячої книги в естетичному вихованні дитини, підкреслюють величезну роль читання вголос у сім'ї у вихованні інтересу малюнків до читання. У роботі охарактеризовано коло читан-

ня дітей, подано узагальнення спостережень авторів про ставлення малечі до прочитаного, зроблено спробу визначити типи читачів. Є. та Л. Тихєєви підкреслюють важливість врахування батьками особливостей особистості дитини, добираючи книги для неї. Аналізоване видання представляє безперечний інтерес ще і тим, що в ньому подано список кращих дитячих книг і журналів, знайомство з якими, на думку авторів, "желательнo для каждого ребенка". У списку 263 назви, але особливим знаком (астериском) виділені "вічні книги": казки О. Пушкіна, В. Жуковського, Г.-К. Андерсена, Ш. Перро, П. Єршова, С. Аксакова, твори М. Лермонтова, М. Гоголя, І. Тургенева, А. Чехова, Д. Дефо тощо. Прикметно, що саме ці "вічні книги" та інші, відзначені у роботі Тихєєвих, увійшли до "золотої бібліотеки" читання сучасних дітей.

Цезар Павлович Балталон (1855—1913), російський педагог і громадський діяч ліберального напрямку, автор праць з питань навчання в початкових класах і методики викладання літератури у старших, виступав за "виховне читання", тобто вивчення окремих закінчених, доступних дітям творів літератури. Ц. Балталон був пристрасним пропагандистом позакласного читання та літературних бесід, писав про необхідність спеціальних годин у старших класах, що відводяться вільним заняттям учнів, бесід про самостійно прочитані ними книги.

Книга "Воспитательное чтение" [1], підготовлена Цезаром Павловичем спільно з дружиною Вірою Дмитрівною, витримала з 1908 до 1914 р. чотири видання. У ній автори пропонують розроблення уроків виховного читання у початкових класах, написані у формі поширених у той час анкет. У сформованих запитаннях до розповідей, в основному дитячих, повчальних, помітне прагнення з'ясувати враження учнів від прочитаного, допомогти їм зрозуміти зміст твору, пояснити поведінку головних героїв, хоча й обмежуючись при цьому виховними цілями.

Ц. Балталон заострює увагу й на проблемах супутніх — значення особистості вчителя та учня у системі викладання, роль сімейного читання у вихованні дитини тощо.

Позакласне читання учнів повинно бути систематичним і різноманітним за тематикою, а можливо це лише за наявності відповідного змісту фонду шкільної бібліотеки. У 1910 р. Микола Олександрович Малиновський (1861—?), видатний діяч народної освіти, підготував спеціальний посібник "Библиотека начальной школы. Как ее составить и как ею пользоваться" [16], в якому запропонував один із можливих варіантів змісту такого "книжкового ядра". Особливого значення у читанні учнів автор надає народним казкам. Друга частина видання складається з покажчика книг для послідовного читання учнів початкової школи.

Великий вплив на розвиток теорії та практики бібліотечної освіти справили ідеї Миколи Олександровича Рубакіна (1862—1946) — письменника, просвітителя, бібліотекознавця, дослідника, книгознавця, творця бібліопсихології, популяризатора наукових знань. Його досвід дослідницької роботи з вивчення читачів і читання винятково цікавий, значущий для кожного бібліотечного працівника.

Головне завдання читання Микола Олександрович убачав у розширенні "духовного життя в усіх напрямках", зростанні людської особистості, у її зміцненні. У статті "Как должно быть организовано внеклассное чтение учащихся" (1909) [20] він писав, що за умов правильної організації позакласного читання діти повинні стати активними читачами, любителями книг. Якщо вони привчилися знати книги, любити і берегти їх, то навчаться самостійно мислити, виробляти свої переконання, а важливим завданням керівників читання є виховання "серйозного, вдумливого не тільки читача, а й шанувальника книг". Той факт, що не всі діти

люблять книги і читають їх, М. Рубакін ставив у провину керівникам дитячого читання, оскільки був упевнений у тому, що "немає нормальної дитини, з якої б не можна було зробити читача і читача не силоміць, а з доброї волі" [21, с. 172].

Микола Олександрович займався відбором книг для дітей, виступав проти бездарної літератури і високо цінував творчість В. Короленка, А. Чехова, М. Твена, Ч. Діккенса та інших авторів, вважаючи їхні твори прекрасним матеріалом для дитячого читання.

"Появление такой серьезной и богатой указаниями книги, как книга Э. Н. и Дж. Э. Партридж "Как и что рассказывать детям в школе и дома", очень своевременно, и нужно пожелать ей самого широкого распространения", — так писала у вступній статті до цього видання російська громадська діячка у сфері народної освіти, видавець і письменниця О. Калмикова. У книзі Партридж [18] (переклад з англійської Л. Хавкіної-Гамбургер) уперше в російській літературі з'явилося ґрунтовне пояснення прийому розповіді, його глибокого психологічного й педагогічного значення. Автори докладно зупиняються на тому, якими рисами має володіти особа, що готує себе до перекладу дітям літературних творів, якими джерелами треба користуватися для опрацювання обраної для розповіді теми.

Працю німецького фахівця Генріха Вольґаста "Проблеми дитячого читання" [3] декілька разів видавали в Росії в перші десятиліття ХХ ст. Передмову до цього дослідження Лев Оршанський, психіатр і автор педагогічних творів, починає категорично: "Книги для дітей в наше часе, в подавляючому більшості випадках, отрасль промисленности. Они такой же рыночный товар, как детская обувь, детское платье. И создается этот товар из таких же мотивов и теми же путями, как все, что производит промышленность: издатель-фабрикант заказывает к сезону, т. е. к Рождеству и Пасхе, автору-ремесленнику книгу, а часто и сразу несколько книг на разные цены и для разных возрастов. Одновременно с этим издатель поручает работающему на него ремесленнику рисовального дела подготовить иллюстрации... Для распространения имеются реклама и бойкие агенты, навязывающие с одинаковым рвением и пониманием дела: книги, бумажное белье, патентованные изделия резиновых фабрик" [3, с. 1]. Ставлення до літератури для дітей як до галузі промисловості довгі роки було характерне не лише для Росії, а й для багатьох інших країн. І в 70-ті рр. ХХ ст. в Англії, наприклад, такого роду книги, про які пише Л. Оршанський, все ще нерідко продавали на вагу і не лише в книгарнях, кіосках, а й у продовольчих магазинах, і в тих, де торгують залізними товарами. Книга Г. Вольґаста — вибух обурення, відрази до фальші та вульгарності дитячої літератури, переоцінка давно прийнятих і спадково переданих забобонів. Він показує, що неуввага до дитячого читання є злочинним потуранням дорослих, адже вони оберігають дітей від поганої компанії, а самі купляють досить-таки беззмістовні, часто тенденційні, пусті книги, привчають до "вивіскового" мистецтва в той час, коли дитяча душа спроможна й поривається до творчості.

Читання має бути осмисленим — така думка швейцарського педагога Е. Дево, тільки тоді встановлюється контакт між читачем і письменником, пробуджується почуття, воля. Таке читання потребує зусиль, уваги, внутрішнього зосередження, і саме ці робочі якості автор вважав необхідними розвивати в учнів. Мета книги "Осмысленное чтение" [4] — допомогти вчителю початкової школи навчити дітей схоплювати смисл тексту, витягувати, розуміти та засвоювати його. Необхідно зробити дитину спроможною не тільки сприймати думку автора, а й займати свідому позицію, оцінюючи прочитане.

Такою ми побачили картину читання дітей наприкінці XIX — на початку XX ст., вивчаючи видання означеного періоду, який був пов'язаний з формуванням масової читачької аудиторії та динамічним її розвитком. Багато з напрацьованих тогочасних просвітителів, пропагандистів і дослідників читання успадкувалося нинішнім поколінням, але їй чимало з їхнього досвіду несправедливо забуто, а тому потребує осмислення й можливого використання в нових умовах.

Список використаної літератури

1. Балталон Ц. Воспитательное чтение : пособие для учителей и учительниц / Ц. Балталон, В. Балталон. — М. : Тип. Товарищества И. Д. Сытина, 1908. — 226 с.
2. Тулузов Н. В. Белинский о воспитании и о книгах для детского чтения / Н. В. Тулузов, П. М. Шестаков. — М. : [б. и.], 1911. — 68 с.
3. Вольгаст Г. Проблемы детского чтения / Генрих Вольгаст ; пер. с нем. : К. Н. Д. [и др.] ; предисл. Л. Г. Оршанского. — СПб. : Школа и жизнь, 1912. — 134 с.
4. Дево Е. Осмысленное чтение / Е. Дево ; пер. с фр. М. А. Энгельгардта. — Петроград : Школа и жизнь, 1914. — 112 с.
5. Детская литература / сост. Н. В. Чехов. — М. : Польза, 1909. — 256 с. : ил. — С прил. библиогр. по вопр. дет. лит. и дет. чтения / сост. Е. В. Корольковым.
6. Елачич Е. Сборник статей по вопросам детского чтения / Евгений Елачич. — СПб. : Т-во худож. печати, 1914. — 221 с.
7. Зеленко В. А. Руководительство детским чтением / В. А. Зеленко. — Пг. ; М. : Изд. Т-ва Вольф, 1915. — 75 с.
8. Каталог книг для внеклассного чтения учеников начальных народных школ Полтавской губернии / Пед. бюро Полтав. губернии. — Полтава : [б. и.], 1908. — 27 с.
9. Корнейчик И. I. История украинської бібліографії : дожовтневий період : (нарис) / І. І. Корнейчик. — [Х.] : РВВ Кн. палати УРСР, 1971. — 374 с.
10. Круглов А. В. Литература "маленького народа" : критико-пед. беседы по вопр. дет. лит. Вып. 1 / А. В. Круглов. — М. : Изд. кн. магазина М. Д. Наумова, 1897. — 195 с.
11. Лебедев А. И. Детская и народная литература : опыт рук для сист. чтения : (заметки для родителей, библиотекарей и нар. учителей с указанием избр. кн.). Вып. 1. Список кн. для детей мл. и сред. возраста / А. И. Лебедев. — Н. Новгород : [б. и.], 1901. — 90 с.
12. Лебедев А. И. Детская и народная литература : опыт рук для сист. чтения : (заметки для родителей, библиотекарей и учителей с указанием избр. кн.). Вып. 2. Старший возраст (14—17 лет) / А. И. Лебедев. — Н. Новгород : [б. и.], 1904. — 121 с.
13. Лемке М. Хорошие детские книги. Вып. 1. Младший возраст. / М. Лемке. — 2-е изд. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1914. — 52 с.
14. Лемке М. Хорошие детские книги. Вып. 2. Средний возраст. / М. Лемке. — 2-е изд. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1914. — 62 с.
15. Лемке М. Хорошие детские книги. Вып. 3. Старший возраст. / М. Лемке. — 2-е изд. — СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1914. — 66 с.
16. Малиновский Н. Библиотека начальной школы. Как ее составить и как ею пользоваться / Н. Малиновский ; Вят. товарищество. — [Б. м. : Измайлов. Типо-литография Н. Л. Ныркина], 1910. — 127, [99] с.
17. Обзор книг для детского чтения применительно ко всякому возрасту. Вып. 1 / сост. Рек. бюро, состоящим при

Одес. комис. нар. чтений при участии А. И. Кирпичникова [и др.]. — Одесса : [б. и.], 1890. — 45 с.

18. *Партридж Э.* Как и что рассказывать детям в школе и дома : (американ. метод творч. рассказывания) / Э. Партридж, Дж. Партридж ; пер. с англ., предисл. и доп. ст. Л. Б. Хавкиной-Гамбургер ; вступ. ст. А. М. Калмыковой. — 4-е доп. изд. — М. : Товарищество "Мир", [1918]. — 195 с.

19. Родников В. Детская литература : с указанием важнейших кн. для дет. чтения / В. Родников. — Изд. 2-е, знач. доп. — К. : Книгоизд-во И. И. Самоненко, 1915. — 220 с.

20. Рубакин Н. А. Как должно быть организовано внеклассное чтение учащихся / Н. А. Рубакин // Русская школа. — 1909. — № 9. — С. 1—18.

21. Рубакин Н. А. Этюды по психологии читательства : (Внекласс. чтение и его организация). Этюд первый. Антропологические основы читательства / Н. Рубакин // Русская школа — 1910. — № 11. — С. 153—188.

22. Русова С. На лекціях Єлачича / С. Р. // Світло. — 1913. — Кн. 7 (март). — С. 33—35.

23. Русова С. Нова школа / С. Русова. — 2-ге вид. — К. : Укр. школа, 1917. — 20 с. — (Українська педагогічна бібліотека ; № 4).

24. Русова С. Про колективне і групове читання / С. Русова. — К. : Укр. школа, [1917]. — 20 с. — (Українська педагогічна бібліотека ; № 12).

25. Свод мнений Белинского о детской литературе / сост. И. Феоктистов ; Пед. музей военно-учеб. заведений в С.-Петербур., Отд. критики и библиогр. дет. лит. — 2-е изд. — СПб. : [б. и.], 1898. — 62 с.

26. Справочная книжка по чтению детей всех возрастов / сост. М. В. Соболев. — СПб. : Тип. В. П. Мещерского, 1903. — 468 с.

27. Спутник самообразования : беседы о выборе и чтении кн. для детей и подростков до 15 лет / сост. Н. В. Чехов. — 2-е изд., доп. и испр. — М. : Тип. Товарищества И. Д. Сытина, 1912. — 150 с.

28. Тихеева Е. О чтении детей / Е. Тихеева, Л. Тихеева. — СПб. : [Тип. М. М. Стасюлевича], [1909]. — 56 с. — (Энциклопедия семейного воспитания и обучения ; вып. 57).

29. Феоктистов Ив. К вопросу о детском чтении / Ив. Феоктистов. — 2-е изд., доп. — СПб. : Изд. П. П. Сойкина, [б.г.]. — 297 с.

30. Что читать народу? : Крит. указ. книг для нар. и дет. чтения : [в 2 т.]. Т. 1. / Х. Д. Алчевская [и др.]. — 2-е изд., испр. — СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1888. — 806, [21] с.

31. Что читать народу? : крит. указ. книг для нар. и дет. чтения : [в 2 т.]. Т. 2. / Х. Д. Алчевская [и др.]. — СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1889. — 976 с.

32. Что читать народу? : крит. указ. книг для нар. и дет. чтения. Т. 3. / Х. Д. Алчевская [и др.]. — М. : Тип. И. Д. Сытина, 1906. — 559 с.

В статье на примере книжных изданий из фондов ГНПБ Украины им. В. А. Сухомлинского сделана попытка продемонстрировать в общих чертах картину детского чтения конца XIX — начала XX века, которая отображает реальные процессы и тенденции его развития.

This article provides common evidence, based on particular examples, on children reading interest during late — early XX cent., which expose real processes and tendencies in it's development.

Надійшла в редакцію 3 січня 2012 року